

M I S K O L C I   E G Y E T E M

Szabó Béla: A bányajog forrásai és szabályozásának tárgya a 16. században

Különnyomat

A G R I C O L A   É V S Z Á Z A D A

MISKOLC, 1994. JÚNIUS 29.

A BÁNYAJOG FORRÁSAI ÉS SZABÁLYOZÁSÁNAK TÁRGYA A 16. SZÁZADBAN

SZABÓ BÉLA

A 16. század *Agricola*, *I. Ferdinánd* és *I. Miksa* királyok valamint *Werböczy* évszázada. A magyarországi ércbányászat történetébe napfényes és árnyékos oldalakat beíró évszázad. A magyar jogtörténetben a *Hármaskönyv*, a bizonyos jelentéstartalmat ~~valószínűleg~~ szenvedett szokásjog maradandó győzelmének korszaka. A magyar bányajog fejlődését jellegadó korszakhatár. (1)

Az alábbiakban egy jogász tesz föl talán kissé történetietlennek tűnő kérdéseket, arra vonatkozólag, hogy ez a "határ-század" milyen jogi eszközökkel valósította meg azt a nagy jelentőségű váltást, amit történészek, jogtörténészek, bányászat-történettel foglalkozók a múltban és a jelenben neki tulajdonítottak. Azt vizsgálom tehát - a teljesség igénye nélkül - hogy milyen jogforrások, milyen kötelező magatartást elrendelő norma típusok hordozták a 16. században a bányászatra, a bányagazgatásra vonatkozó joganyagot. A jogtörténet szókapcsolat "jog" összetevője uralkodik talán az alábbi gondolatokban, kissé mintegy kísérleti terepnek tekintve a bányászatra vonatkozó jogszabályokat, abban a reményben, hogy ezek vizsgálata a korszak jogforrástörténetére is alkalmazható, általánosítható tapasztalatokat nyújthat.

Törvények

A 15. század közepe óta a Magyarországon a törvényalkotás a király és a rendek, vagyis az országgyűlés együttes joga volt. A továbbra is a király nevében kibocsátott végzemények tulajdonképpen a két közjogi tényező megállapodását, egyezségét, kétoldali szerződését tartalmazzák. A törvénykezdeményezés joga mindkét felet megillette. (2) A meghozott és a király által szentesített törvények viszonylag rövid életűek voltak, hiszen csak a szentesítő király uralkodása alatt bírtak kötelező erővel. Egyes törvények, vagy azok egyes rendelkezései azonban "túlélhették" kibocsájtójuk uralkodását, e maradandó érvényhez azonban arra volt szükség, hogy az életképesnek bizonyuló normák ismétlődő

bírói gyakorlat révén szokásjoggá válnak. Werbőczy rendkívüli jelentőséget tulajdonított a gyakorlat jogkeletkeztető hatásának, fő művében hangsúlyosan foglalkozott annak törvényrontó hatásával illetve a törvény és szokás, valamint joggyakorlat konfliktusával. (3)

Fontos körülményként kell megemlítenünk, hogy sem a középkorban, sem az újkorban nem voltak megállapítva azok a tárgykörök, melyek kizárólag csak törvényben voltak szabályozhatók. Tulajdonképpen itt is az országgyűlési szokások, illetve a mindenkor adott politikai szükségletek és lehetőségek határozták meg azt, hogy milyen kérdéskörökben kerestek kompromisszumot az uralkodó és a rendek.

Amennyiben a törvényeknek a bányajogban betöltött szerepére kérdezzük rá, meg kell állapítanunk, hogy a törvényhozás mind a középkorban, mind az általunk vizsgált 16. században meglehetősen keveset, de viszonylag jól körülhatárolható tárgykörben foglalkozott a bányászat kérdéseivel. A bányászattal foglalkozó törvénycikkek körében is igazolódik a fenti tézis, melyet a magyar jogtörténettudomány kora újkori törvényeink és szokásjogunk viszonyáról állított fel. (4) "A korai törvények legfeljebb nagy elveket mondtak ki, pl. a bányászok vagy földesurak bányaszabadságát, de hogy ezek az elvek valójában milyen formában, milyen részletszabályok mellett érvényesültek, azt már a körükön fonódó szokások, a kialakuló gyakorlat határozta meg". (5)

Ha végigtekintünk a 16. században (6) hozott, s a bányászatot közvetlenül vagy közvetve érintő törvényeken s azok szabályozási tárgykörein, akkor láthatjuk, hogy valóban csak egyes elvi jelentőségű kérdések tisztázása foglalkoztatta a rendeket illetve a királyt. Inkább közvetve érinti a bányászat tárgykörét az a számos dekrétum, melyet a pénzverés, pénzváltás, pénzhamisítás és pénzforgalom körében hoztak a 16. században. Természetesen az alsó-magyarországi bányavárosok, különösen Körmöcbánya "versenyképességének" megőrzése szempontjából különös jelentőségűek ezek a rendelkezések, bár például a lengyel pénzek behozatalának ismétlődő tilalma azt mutatja, hogy nem lehetett mindig igazán hatásosan megvalósítani a király és a rendek akaratát. Gyakori szabályozási problémát jelentett az érceknek és nemesfémeknek az országból való kivitele. Az országgyűlések újra és újra rendelkeznek az ilyen jellegű visszaélések megakadályozására (7), nem sok sikerrel. A bányászati tevékenység elősegítését szolgálta a bányavárosi privilégiumokban évszázadok óta megtalálható vám- és adómentesség. Ezek a kedvezmények a 16. század folyamán ismételt törvényi megerősítésre szorultak, igazolva azt, hogy a bányavárosok évszázados privilégiumaikat ily módon is biztosítani akarták, vagyis kevésbé bíztak már azok megtartásában. Érdekes, hogy ezek a megerősítő törvénycikkek egy-egy királyunk uralkodása alatt többször ismétlődtek, szinte valamennyi országgyűlési ülészak foglalkozott a bányavárosok szabadságának, mentességeinek kérdésével. (8) Igen gyakran a többi privilegizált

testületek, a szabad királyi városok jogaival együtt erősítették meg a bányavárosok szabadságait is. (9) A század folyamán többször sor kerül a bányászok és szénégetők adómentességnek megerősítésére is.

A tágabb értelemben vett 16. század két alaptörvényt hozott a magyar bányászatban, melyek alapvetően megváltoztatták a bányászat jogi alapjait. A két törvény, ha tartalmukat és keletkezési okaikat alaposan megvizsgáljuk, tulajdonképpen ellentmondásban van egymással, s teljesen eltérő álláspontot képvisel a bányaszabadság tekintetében.

A II. Ulászló uralkodása alatt elfogadott 1492:30. törvénycikk áttörést jelentett a király bányászati főuri jogának gyengítése terén. A korábbi (Nagy Lajos, Zsigmond, Mátyás uralkodása alatt hozott) törvények szerint ugyanis a király kötelezhette a földbirtokosokat arra, hogy bányászati szempontból értékes földbirtokaikat, ha azt a király úgy kívánja, megfelelő csere-földbirtok ellenében a kincstár rendelkezésére bocsássák. Ha a király erre nem tartott igényt, akkor a földbirtokosok csak "a királyi jogra tartozó bányajövedelmek" megfizetésével tartoztak az uralkodónak. II. Ulászló említett törvénycikke azonban már nem szól a csere-kötelezettségről (10), s ezzel lényegében megteremtí a minden korlátozástól mentes földesúri bányaszabadság elvét. Ezen elv leegyszerűsítve azt mondja ki, hogy akié a föld, azé az ásvány is. Anélkül, hogy alaposabban megvizsgálhatnánk ezen törvénycikk keletkezésének körülményeit, e döntés mögött is a rendek országgyűlési pozíciójának megerősödését kell látnunk. A másik, a bányaszabadság kérdésével foglalkozó 16. századi "alaptörvény", II. Lajos 1523:39. törvénycikke hatását tekintve ellenlépésnek, a király "bányászati pozíciója" megerősítésének tekinthető. Ez a törvénycikk az általános bányaszabadságot mondta ki Magyarországon területére. (11) Általános ez a bányaszabadság, "mert elvileg mindenki számára szabaddá váltak az ásványok, nem csak a földtulajdonosok rendelkezhetek vele". Ugyanakkor ezt a rendszert "fenntartásos rendszernek" is nevezik, mivel a király a "földbirtok-adományozás eseteiben és általánosságban az ásványi nyersanyagokhoz való jogát" fenntartja a maga részére. (12) Tehát míg eddig a bányaszabadságot mindig csak az egyes kiváltságselevek, vagyis privilégiumok illetve helyi statutumok biztosították egy adott területre, országrészre, városra nézve, ezen törvény elvileg kétségtelenné tette a földbirtokosok által eddig vitatott szabad bányaművelési jogot és szabaddá tette a nemesfémek bányászatát. Egyes szerzők ebben az elvben a bányavárosok és a király érdekszövetségének megnyilvánulását, mások egyenesen a bányavárosok felvirágzásának döntő motívumát látják. (13)

A két fenti törvény rendelkezéseit a bányajoggal foglalkozók ezidáig nem állították ennyire élesen szembe. Természetesen jóval többet kellene tudnunk keletkezésük körülményeiről és érvényesülésükről ahhoz, hogy ez az ellentmondás valóban igazolható,

esetleg enyhíthető lehessen. Mindenesetre jellemző, hogy az 1574:19. törvénycikknek a rendek kezdeményezésére törvénybe iktatott rendelkezései szívesebben hivatkoznak II. Ulászló törvényére mintegy ellenállásként a Miksa rendtartás uralkodói kizárólagosságot megfogalmazó törekvéseivel szemben. (14) Mindenesetre feltételezhető, hogy a 16. század második felétől a bányaművelési szabadságnak egy vegyes rendszerű gyakorlata uralkodott el, melyben szerepet kapott mind a földtulajdonosi, mind a fenntartásos, mind a királyi kizárólagosságon alapuló rendelkezési jog. (15)

A szokásjog

Szinte közhely számba megy az a megállapítás, hogy a szokásoknak, a hosszú időn át követett gyakorlatnak - csakúgy mint általában a középkori magyar jogéletben, legyen szó akár a magánjogról, akár más jogterületekről - a bányászat körében is rendkívüli jelentősége volt. Mint azt alább (a királyi privilégiumokkal röviden foglalkozó részben) is látni fogjuk, a középkor folyamán kialakult úgynevezett bányavárosi bányajogok esetében is nehéz megállapítani, hogy ránkmaradt rendelkezéseik közül melyeknek szolgált alapjául a király privilégiuma, melyik tükrözi az adott város mindenkorai vezetésének akaratát, s mely szabályok alapulnak a termeléssel összefüggő jogi problémák szokásokhoz igazodó megoldásán. (16)

A 16. századi - Werbőczy által is képviselt - felfogás szerint a területiális hatáskörű bíróságok gyakorlata az adott területen szokást teremthetett. Ez ellenkezhett az országos gyakorlattal is, vagyis egy, az adott területen érvényesülő területi (saját) jog alapját képezhette. A saját joggal élés lehetőségét, vagyis a saját bíróság joggyakorlatalakító jogosultságát privilégiumok biztosíthatták. (17) Ezen az alapon alakulhatott ki a privilegizált bányavárosok bányászattal kapcsolatos joggyakorlata is. Ezt a gyakorlatot, ezt a szokást aztán a jogbiztonság érdekében írásba, statutumokba foglalhatták.

A szokások, a szokások által meghatározott, s később a helyi bíróságok által elfogadott jogszokások természetüknél fogva átfogták a bányászattal kapcsolatos életviszonyok összességét. Mint láttuk ebből a terrénumból még a 16. században is csak viszonylag kis darabot volt képes kihasítani a törvényi jog; s alább látni fogjuk, hogy a király végrehajtható hatalmán alapuló rendelkezései sem voltak képesek jelentősen kikezdeni a helyi jogszokások érvényét. Például - az alább említendő - Miksa-féle bányarendtartás keletkezéstörténete egyértelműen a helyi jogszokások győzelmét mutatja a királyi akarat felett. Ahol a királyi akarat ellenkezett a helyi szokással, ott vissza kellett vonulnia, helyet kellett biztosítania a helyi jognak, a régi helyi szokásoknak. Mivel magától értetődően nem

lehet célozni e szokások által meghatározott területeknek még a számbavétele sem, csak a bányásztkodással kapcsolatos egyik olyan területre utalok, melynek szabályozásában egészen a modern korokig a szokások uralkodtak: a bányászati célú szövetkezetek, vállalkozások jogviszonyait jórészt a szokásjog szabályozta. A szokások itt egyértelműen jogi jelleget öltöttek, hiszen a bányaművelés társas formáiból adódó problémák igencsak sok munkát adhattak az illetékes hatóságoknak és igazságszolgáltató szervezeteknek. A 16. században már nálunk is jelentős vállalkozások működtek az ércbányászatban. (18) A kincstári bányavállalatok illetve a külföldi nagytőkés bérlok kezében lévő vállalkozások (gondoljunk pusztán Thurzó János és a Fuggerek (19) beszercebányai rézműveire még a 15. századból) mellett megjelentek a kisvállalkozók által létrehozott "bányatársulatok" is (lásd legsikeresebbként 1571-ben alakult Brenner szövetkezetet). (20) Ez utóbbi szervezeteket általában kistőkések hozták létre, akik bérmunkásokat alkalmaztak. A személyes munkával is résztvevő bányászok szövetkezeteit bányatársaságnak nevezték. Ezek az írott jogban nem szabályozott társaságok és szövetkezetek szerződésen alapuló jogviszonyok alapján léteztek. (21)

Ezen társulási formák szokásjogi léte mellett, érdekességként említhető még, hogy a bányászok legfontosabb önszegélyezési formája a társláda intézménye szintén szokásjogi alapokon alakult ki a 15. század végén, és a szokásjog révén maradt fenn évszázadokon át. Önkéntes alapon üzemként jöttek létre ezek az önszegélyezési pénztárak, melyeknek jogi személyisége is szokásjogi úton fejlődött ki a későbbi századokban. A társládák saját szabállyal bírtak, melyeket a bányabíróság hagyott jóvá, s ezáltal jogintézménnyé, szokásjogi személyiséggé váltak. (22)

A királyi aktusok

Privilegiumok. A középkor jelentős jogforrás típusának kell tekintenünk a privilegiumokat, a királyi kiváltságleveleket. Ezek jelentősége fokozottan érvényesül a bányászat területén, hiszen a bányászati jogviszonyok központi szabályozása híján ezeknek a királytól szerzett előjogoknak nem csupán elvi síkon, tehát a bányászati tevékenység engedélyezése és védelme szempontjából volt jelentősége a privilegizált közösségek számára, hanem a szokásjog és a helyi statutumok mellett az ezekbe foglalt szabályok határozták meg a bányászattal foglalkozó közösségek mindennapjait, pl. a termeléssel kapcsolatos jogi kereteket. A bányavárosoknak, bányásztközösségeknek adott privilegiumok tehát sok esetben a mindennapok jogát tartalmazták.

A privilegiumokról Werbőczy tanítása szerint tudnunk kell, hogy mint *lex specialis* (vagy *privata, singularis*) általában erősebb a *lex generalissal*, a *decretummal* szemben. Ez

utóbbi - ellenkező tartalmú szabályozásával - csak akkor ronthatta le a privilégium érvényét, ha az adott privilégiumot kifejezetten megemlítette, vagyis tételesen rendelkezett a vele ellenkező kiváltságok megszüntetéséről. Ugyanazon közösségnek eltérő időben adott kiváltságok tartalmi összeütközése esetén a régebbi szabályai csak akkor váltak hatálytalanná, ha erről az utóbb kiadott kifejezetten rendelkezett. (23)

Az adott keretek között természetesen nem kísérelhetem meg részletesen bemutatni még a leginkább ismert alsómagyarországi bányavárosok privilégiumainak eredettörténetét, változásait, illetve még főbb tartalmi jellegzetességeit sem. Nem is beszélve a többi bányavárosnak és bányász közösségnek az évszázadok folyamán adott kiváltságok bemutatásáról. Nehézségbe ütközik még a 16. századi általános - tehát közösségeknek adott - kiváltságok, illetve privilégium-megerősítések katalógusának összeállítása is. Még nehezebb feladat lenne az ún. különös (24) - vagyis egyes személyeknek, vagy családoknak adott, bányászati tárgyú - kiváltságleveleknek számbavétele. (25)

A legfontosabb bányavárosi kiváltságok keletkezéstörténetével kapcsolatos irodalom meglehetősen gazdag (26), s bár egységes gyűjteményük nincs, több forrásközlés szolgálja megismerésüket. (27) Ha a 16. században keletkezett általános privilégiumokat vizsgálat alá vesszük, megállapíthatjuk, hogy a kiváltságlevelekbe foglalt "városi bányajogok" fejlődése folyamatos volt. Ez az a kor, melyből a korábbi privilégiumok kéziratai ránkmaradtak, de láthatjuk azt is, hogy ebben a században erős volt a kiváltságok megerősítésének igénye a bányavárosok irányítói részéről.

A 20 § -ból álló ősi selmeci bányajogot 1513-ban II. Ulászló ismét megerősítette. (28) Ezek a szabályok képezték utóbb alapját a Miksa-féle rendtartás selmeci felvilágosító szabályainak is. Még több változáson ment át a körmöci városi bányajog. 1492-ben a körmöci kamaragróf újra írásba foglalta a régi privilégiumokat, melyeket aztán 1504-ben, 1512-ben, 1530-ban és 1537-ben kiegészítettek. (29)

Az említett két, de különösen a körmöci "bányajog-feljegyzéssel" kapcsolatban érdekes jogforrástani kérdések merülnek fel. Bizonyos, hogy ezen "bányajogok" alapját királyi privilégiumok képezték. A selmecit IV. Bélára, a körmöcöt Károly Róbertre vezetik vissza. (30) Ezeket a 15-16. század fordulóján aztán - nem tudjuk pontosan hanyadszor - ismét lejegyezték őket, általunk kevésbé ismert forrásokat használva. A selmecit a király megerősítette, vagyis privilégium jellegűt kapott az akkor alkalmazott és ismert szöveg. A körmöcöt 1492-ben és 1537-ben is a király képviselője, a kamaragróf közreműködésével foglalták írásba. Kérdéses azonban, hogy ezáltal kaptak-e ezek a kiegészítések királyi megerősítést. A forrásszövegekből ez nem derül ki. Lehetséges, hogy önálló életre keltek a kezdetben privilégiumként létező és érvényesülő szabályok? Ezt a feltevést erősíti, hogy a korábbi szerzők (Wenczel, Szeőke) statutumokként jelölték ezeket a szabályokat. Bár -

mint látni fogjuk - a szoros értelemben vett statútumok között ezek a feljegyzések nem kaptak helyet. E kérdések részletes vizsgálata túlmutat az ezen előadás számára rendelkezésre álló kereteken.

A 16. század elejének bányajog-fejlődésével kapcsolatban szintén érdekes adalékokkal szolgálhatna annak vizsgálata, hogy milyen jellegű szabályokkal egészült ki a kőrmői bányajog az említett pótlások során. A királyi privilégiumnak mint szabályozási eszköznek a jelentőségét igazolja Gölnicz- és Szomolnokbánya 1574-ben, Miksa királyhoz intézett folyamodványa, melyben sérelmeik alapos részletezése mellett kéri a királyt, hogy régi jogait erősítse meg és azokban védje meg őket. (32)

A bányászattal kapcsolatos 16. századi királyi rendeletek

A király végrehajtó hatalmából eredő királyi rendeletek (constitutiones) érvényességével, jogforrási jellegével kapcsolatban Werbőczy a következőket állapítja meg: "Mindazonáltal a fejedelem nem alkothat rendelményeket saját elhatározásából és korlátlanul, főképpen az isteni és emberi joggal ellenkező, és az egész magyar nemzet ősi szabadságát is sértő dolgok felől; hanem csak úgy, ha meghívja és megkérdezi a nemzetet, hogy ilyen törvények tetszenek-e neki, vagy nem? És ha a nemzet azt válaszolja, hogy igen: azután az ilyen fejedelmi határozatok (de mindenkor az isteni és természetjog sérelme nélkül) törvényül tartatnak". (33) A szövegből magából is tükröződik bizonyos terminológiai bizonytalanság. A királyi rendeletek (constitutiones) és a törvények (leges) közötti határok még egybemosódnak. A középkori magyar jogfelfogás - melyet magától értetődően Werbőczy műve is tükröz - még nem tud igazán mit kezdeni a király önálló, a rendek közreműködése nélküli - s nem privilégium jellegű - szabályozási, rendeletalkotási jogával.

A Hármaskönyv fenti megállapításait a későbbiekben szigorúan úgy értelmezték, hogy a király nem kormányozhat leiratokkal és rendeletekkel. (34) A valóságban azonban ennek az értelmezésnek - legalábbis a 16. század második felében (s tulajdonképpen egészen a 18. század végéig) - politikailag nem lehetett érvényt szerezni. Mindazonáltal a királyi rendeleteknek - amellet, hogy a rendeleti kormányzás sértette és sérthette a rendek önérzetét - bizonyos pozitív szerepet is tulajdoníthatunk. Hiszen ha a királyi rendeleteknek a 16. századi magyar jogfejlődésben betöltött szerepét vizsgáljuk, akkor általánosságban elmondható, hogy a magyar korona a Habsburgok kezére kerülővén, Magyarország jogélete közel kerülhetett volna a Birodalomhoz, és annak a közös jogához. A politikai ellenállás azonban ezt lehetetlenné tette. A katonailag és gazdaságilag kiszolgáltatott magyar rendek legalább a jogéletben, a törvényhozás és az

igazságszolgáltatás terén meg akarták őrizni önállóságukat. Ellentényezőként hatott, hogy a jogi fejlődés hajtóereje, a gazdaság is megbénult. Az uralkodó miután a törvényhozás útján nem tudott újításokat bevezetni a magyar jogéletbe, a közigazgatásnak saját plenitudo potestatis alapuló szabályozása körében használta a császárság jogát. Így elsősorban a bányajogban, a katonai büntetőjogban, de a magánjog területein is találunk olyan utasításokat, melyek a magyar jogéletet a császári közösjoghoz idomítják. (35)

Régóta ismert tény tehát az, hogy a bányászattal kapcsolatos uralkodói rendelkezések gazdag példatárai a király érdekei által meghatározott jogalkotásnak.

A bányászattal kapcsolatos királyi rendeletek fajtái. Ha a rendelkezésre álló bőséges - de valószínűleg közel sem teljes - forrásgyűjteményt (36) átvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az egyes rendeleteket változatos elnevezésekkel illették. A ma jogászának első gondolata az, hogy a különböző elnevezések különböző típusú utasításokat jelölnek. Másrészt azonban tudjuk, hogy az uralkodói (császári, királyi) intézkedések elnevezése meglehetősen rapszodikus volt mind a középkorban, mind a kora újkorban. Sokszor csak a véletlenen múlt, hogy egy-egy intézkedést milyen elnevezéssel (edictum, rescriptum, decretum, mandatum) adtak ki. Ha meg is lehet állapítani, hogy az egyes elnevezésekkel egy bizonyos intézkedéstípust jelöltek, abban az esetben is meglehetősen bizonytalanok voltak a határok az egyes formák között. (37)

Nem volt ez másként Magyarországon sem, bár erre vonatkozóan igencsak kevés tapasztalattal rendelkezik a korai jogfejlődéssel foglalkozó jogtörténeti kutatás. Már ezért is hasznosnak tűnt, hogy egy viszonylag zárt témakörben (a bányászat körében) megvizsgáljam a 16. században a király illetve a bányászat irányításában résztvevő hivatalok által kibocsátott intézkedéseket, választ keresve a kérdésre, hogy mennyiben volt következetes az egyes utasítás-, rendelkezés-típusok elnevezése, mennyiben állítható fel egy bizonyos tipológia a királyi Magyarország bányászatára vonatkozó uralkodói rendelkezések körében. Másodsorban arra voltam kíváncsi, hogy milyen területeken tartotta fontosnak a végrehajtó hatalom a "rendeleti" beavatkozást. A válasz keresése közben természetesen figyelemmel kellett lennem arra, hogy a Magyarország trónjára került Habsburg-uralkodók a császári (illetve a saját örökös tartományaikban követett) igazgatási gyakorlatot alkalmazták hazánkban is. Ez nem is lehetett másként, hisz magyarországi hivatalnokai jó része egyébként is az örökös tartományokból érkezett, s a bányászati igazgatásban ez talán még az átlagosnál is jobban érződhetett.

I. Ferdinánd egy új bányaigazgatási szervezetet alakított ki, mely központosított volt, vagyis a korábbi rendi szervekkel szemben a központi kamarai igazgatást helyezte előtérbe. Az 1531-ben felállított pozsonyi magyar kamara helyett, 1548-ban a bányavárosok és királyi bányák igazgatását az alsóausztriai kamara hatáskörébe rendelte, annak ellenére, hogy a bányavárosokban korántsem volt minden bánya a kincstár kezén. A

magyarországi bányászattal "ettől kezdve igazgatási, termelési, kereskedelmi, személyi vonatkozásban egyaránt az uralkodó rendelkezett a királyi jövedelmeket kezelő kamara útján, amely az országban bányaigazgatóságokat szervezett." (38) A bányaigazgatóságok teljesen függetlenül működtek a vármegyei-, és egyre inkább elszakadtak a bányavárosi szervezettől.

A király illetve a központi bányaigazgatásban résztvevő szervek (elsősorban az alsó-ausztriai kamara) által kibocsátott rendelkezések jelentőségének megnövekedése természetesen összefüggésben volt a bányaigazgatás körében végbement szervezeti változásoktól. A királyi "rendeletek" túlnyomó többsége ennek az igazgatási szervezetnek szólt.

1.) Ezen szabály alól bizonyos kivételt jelentenek az úgynevezett mandatumok. Mandatum alatt általában az uralkodó által a közigazgatási szervek számára kiadott utasításokat értettek a kora újkorban. A későbbiek során a mandatum azonban már nem csak egyes tisztviselőknek, vagy szervezeteknek szólhatott, hanem általános érvényű normák is megfogalmazódtak bennük. (39) A 16. századi magyar gyakorlatban - az 1563:78., 79. és 80. törvénycikkek tanúsága szerint - a mandatumot valamivel tágabban értelmezték. A bírácoknak és más igazságszolgáltatási tisztviselőknek, illetve egyéb tisztviselőknek, hivatalnokoknak adott parancsok és utasítások mellett mandatumként jelölték a király híveitől érkezett panaszokra és kérelmekre adott válaszokat is. (40) A bányaigazgatási gyakorlatban - igaz ritkán - inkább birodalmi értelemben alkalmazták ezen parancsokat. Az általam vizsgált mandatumok ugyanis kivétel nélkül egy nagyobb közösséghez szóltak, s nagy többségük az uralkodó összes alattvalóját hívta fel a rendelkezésben foglalt betartására. A parancsok szövege ennek megfelelően jórészt latin. Általános kezdő formulájuk így szól: "Fidelibus nostris Vniversis et singulis, dominis, Praelatis, Baronibus, Comitibus, Vicecomitibus, Capitaneis, Praefectis, Castellanis, officialibus et eorum Vicegerentibus, earumque Magistris civium, Judicibus et Rectoribus". (41) Önmagában az sem lehet véletlen, hogy a mandatumok tárgykörei jórészt azonosak a korábban törvényben szabályozott kérdésekkel. Nem lehet egyértelműen állítani, hogy az általános jellegű parancsok átvették a szintén mindenkre vonatkozó törvények szerepét, de talán a tendencia megállapításához nem kell nagy bátorság. (42)

2.) A *pátens* formát elsősorban akkor alkalmazták, amikor az uralkodó nyilvánosságra akart hozni, közhírré kívánt tenni egy normát, amely nem az ő közvetlen akaratát, hanem pl. az országgyűlés vagy más szerv rendelkezéseit tartalmazta. (43)

A magyar tudományos közfelfogás a pátenseket olyan nyílt parancsoknak tekinti, melyek (igaz csak a 18-19. századi gyakorlatban) törvényhozási tárgykörben jelenítették meg az uralkodói akaratot. E rendeleti forma jellegzetességeinek vizsgálatát megnehezíti, hogy még az újkorban sem voltak meghatározva hazánkban a kizárólag törvényben

szabályozható tárgykörök. Még kevésbé várhatjuk el ezt a 16. század tekintetében. De meg lehet-e határozni, hogy mit is jelenthetett a bányajogi szabályozás körében a pátens, mint szabályozási eszköz alkalmazása? A rendelkezésemre álló forrásokban - a mandátumokhoz hasonlóan - viszonylag kis számú, pátensnek nevezett rendelkezést találtam. A mandátumokkal egyezően a pátensek is általános érvényre törnek, vagyis címzettjük az uralkodó összes alattvalója, illetve egy esetben a bányavárosok közönsége. Ha a szabályozási tárgyköröket vizsgáljuk, akkor is látható, hogy a mandátum és a pátens közötti elhatárolás kevésbé volt éles. Kivételt képez ez alól - s itt a pátens forma következetes alkalmazását kell feltételeznünk - az 1565. május 15-én kibocsájtott rendelkezés, amely nem más mint egy német nyelvű kihirdető-pátens, mégpedig Miksa erdőrendtartásának kihirdető-pátense. A terjedelmes latin nyelvű rendelkezés címe a következő: "Constitutio Maximiliani II. Romanorum Imperatoris, ac Hungariae, Bohemiaeque Regis etc. iuxta quam Sylvae, Nemora, et Saltus Ciuitatum Regni Hungariae Montanarum, ac ditionis Jurisdictionisque adnexae porro caedi, foueri, propagarique debeant". (44) A kihirdető-pátens (amely jellemző módon a szövegben többször is "General Mandat-ként" kerül megemlítésre) amellett, hogy tudtul adja a rendtartás létrejöttét és a beszercei bányagazgatóságnak való megküldését, kihasználta az alkalmat, hogy külön is tilalmazza az aprójszágoknak a bányaeerdőbe való behajtását és az ezzel kapcsolatos visszaéléseket. (45) Ez egyébként a későbbiekben is vissza-visszatérő témája lesz a pátenseknek. Hasonló kihirdető-pátensnek tekinthetjük - igaz a fenti állathajtási tilalmat ez már nem tartalmazza - az 1573. február 16-án kelt miksai rendelkezést is. (46)

Általánosságban megállapítható tehát, hogy jogforrástani szempontból nincs lényeges eltérés a mandátumnak illetve a pátensnek nevezett rendeleti formák között.

3.) *A rescriptumnak* a középkor folyamán - a későrómai gyakorlatra emlékeztető módon - általában a király egy adott tényállással, konkrét problémával kapcsolatos állásfoglalását, leiratát, rendelkezését tekintették, bár a valóságban ezen eszközt viszonylag ritkán alkalmazták a császári udvarban. (47) A 16. századi bányagazgatási gyakorlatban a rescriptum fogalma bizonyos jelentésmódosuláson ment át, hiszen a feldolgozott leiratok szinte kivétel nélkül a bányagazgatásban szerepet kapott szervezeteknek szóltak. Az e körbe tartozó jogforrások szinte kivétel nélkül az uralkodótól, vagy az uralkodói ház tagjától (pl. Miksa, majd Ernő főhercegtől - valószínűleg a bányászattal megbízott - uralkodóházi tagtól) származtak. Jelentős számban találhatunk az alsó-ausztriai kamarának szóló, különböző tárgykörben megfogalmazott normákat. Ezek közül talán a legérdekesebb az a Miksától származó rescriptum, amely az 1492:30. törvénycikk rendelkezéseit idézi az alsóausztriai kamara tisztviselőinek emlékezetébe, vagyis a bányabirtokok cseréjének megszüntetéséről, és a bányabér (urbura) megfizetése mellett a szabad bányatevékenységről rendelkezett. (48) Az alsóausztriai kamarának szóltak azon

leiratok is, melyek a 16. században igen gyakran előforduló, a bányavárosok és az egyes bányák állapotával foglalkozó vizsgálatok után a legfontosabb teendőket írták elő. Ezek általánosan fogalmazott, az egyes bányavárosokban feltárt legjelentősebb visszasságok kiküszöbölését célzó uralkodói karatnyilvánítások. (49)

Mindezek mellett szép számmal találkozunk az egyes bányavárosok vezetésének szülő, konkrét tárgyú leiratokkal. Érdekes, hogy az 1540-es években az uralkodó az egyes privilégiumok megerősítésére is ezt a formát választotta, egyik esetben saját kancellárjának, máskor az ország rendjeinek címezve a leiratot.

4.) *Kamarai rendelet* (az alsó-ausztriai kamarától). Ezen rendeleti formát a bányagazgatás speciális jogforrásának kell tekintenünk. 1548 után jelennek meg, miután az alsó-magyarországi bányák és bányavárosok az alsóausztriai kamara igazgatása alá kerültek. Mégis - ha a Függelékben felsorolt rendelkezéseket szemügyre vesszük - látható, hogy többségük inkább a század utolsó negyedében keletkezett. Jellegzetességük, hogy a királyi rescriptumokba foglalt, a kamarának szülő utasításokat adták tovább, részletezték, magyarázták a bányagazgatás alsóbb szerveinek. Leginkább megfigyelhető ez a vizsgálatok utáni rendeletek esetében. Míg a kamarának szülő utasítások általánosságban (elsősorban városokra lebontva) határozták meg az elvárt intézkedéseket, addig a kamarai rendeletek városonként, bányánként, sőt tárnánként, helyenként igen részletesen és aprólékosan sorolják fel a konkrét teendőket. Ebben az értelemben tehát az uralkodói (esetleg főhercegi) rescriptumok illetve az alsóausztriai kamarai rendeletek rendelkezései kiegészítik egymást, s közöttük alá-fölé rendeltségi viszony feltételezhető.

5.) *Instrukciók*. A bányászatra vonatkozó jogforrások közül az egyik legjellegzetesebb az instrukció volt. Viszonylag nagy számban fordult elő. Egyik formájában általános jellegű utasítás, amely egy-egy bányagazgatásban résztvevő hivatalnoknak, vagy valamely "bányagazgatóság" összes tisztviselőjének szólt. Meghatározott, többnyire hosszabb terminusra rendelkezett, ma talán "munkaköri leírásnak" neveznénk. A kamarai rendeletekkel ellentétben tehát nem konkrét ügyekre és teendőkre vonatkozott. Nagy terjedelmű, részletes utasítások, amelyek több pontba foglalták a végrehajtandó feladatokat. Több esetben a kamara bocsátotta ki a király nevében, a kamarai tanácsosok írták alá, esetleg maga a kancellár is (egy esetben a neves jogtudós-kancellár Bernhard Walther nevével is találkozhatunk). De néha maga a király is aláírta, tanácsosaival egyetemben. (50) Instrukcióval láthatott el azonban az uralkodó egy adott tisztségre újonnan kinevezett személyt is. Ilyenkor tehát az utasítás névre szólt, de a tisztség betöltésével kapcsolatos feladatokat általánosan írta le. Az ilyen normát "Instruction und Ordnung" elnevezéssel illették. (51)

Instrukciók másik fajtáját azok a szintén részletes utasítások képezték, melyeket a bányavárosok illetve bányák átfogó vizsgálataihoz adtak ki. Ilyenkor a vizsgálattal megbízott kamarai tanácsosok, vagy az úgynevezett komisszárok városonként, tárnánként, a bányagazgatással valamilyen formában konfliktusba került személyenként kaptak utasításokat. Az ellenőrzésért felelősöket név szerint említették meg. A bányavárosok illetve a bányák gyakran ismétlődő kamarai vizsgálatával kapcsolatos rendelkezések tehát így követték egymást: a) vizsgálati instrukció a vizsgálattal megbízott tisztviselőknek, b) rescriptum az alsóausztriai kamarának a vizsgálat után, c) kamarai rendelet a helyi bányahivatalok tisztviselőinek címezve.

A bányavárosok statutumai

Az előzőekben már többször is beleütköztünk a bányászattal kapcsolatos privilégiumok, szokások és a bányavárosok által írásbafoglalt statutumok kölcsönös viszonyának, a szabályok eredeti jellege tisztázatlanságának és tisztázhatatlanságának kérdésébe. A különböző jogforrási eredetű szabályok egymásmellettségére jó például szolgálhat Besztercebánya 1582-ben Bebell Basilius kamarai írnok által írásba foglalt szabálygyűjteménye, amelynek címe: "Summarii Extract und Verzeichnis Gemainer Stadt Neusoll privilegien, Statuten und Gewonheiten" (52) volt. A rendelkezésekre álló statutum-gyűjtemény alapján elmondható, hogy a behatóbban vizsgált alsómagyarországi bányavárosok bányászati kérdéseket érintő, városi statutmuként írásba foglalt szabályai jórészt szokásjogi eredetűek. További jellemzőjük, hogy megfogalmazásukban több esetben vettek részt a bányagazgatás tisztviselői, vagyis az uralkodó emberei. Ilyen aktus volt például a körmöci "Pergkmaisternek" adott utasítás, melyet Bernhard Behaim kamaragróf és az alkamaragrófok a város tanácsával közösen adtak ki. (53) Ebben az esetben tehát a tisztviselői utasítás egyben a város statutuma is, de hivatkozás történik a régi szokásra is, mint azt maga a szöveg igazolja: "gar für nutzlich erkent, das man wie dan alweg der Prauch gewesen, die pergkhandel mit einem trewen, vleysigen und perksverstendigen pergkmeister versehe..." (54)

Ha a bányavárosok a 16. században alkotott statutumait számba vesszük, láthatjuk, hogy azoknak csak töredéke foglalkozott bányászati kérdésekkel (Selmec 13-ból kettő, Beszterce 22-ből három, Körmöc 12-ből három), ugyanakkor a bányavárosok közös statutumai jórészt a bányászattal foglalkoznak (a négy közös statutumból három; kettő Alsó-, egy pedig Felsőmagyarországról). A bányászati tevékenységgel átfogóan az alábbi statutumok foglalkoznak: 1481 Selmec, 1536 Körmöc, 1537-40 Körmöc, 1582 Beszterce.

A Miksa-féle bányarendtartás

A 16. századi magyar bányajogtörténet kiemelkedő dokumentuma, a bányajogi jogforrások legjelesebbike az úgynevezett Miksa-féle bányarendtartás. Kitüntetett szerepének megfelelően a bányajogtörténettel foglalkozók is gyakran idézik, bár igazán részletes elemzésére még nem került sor. (55) Természetesen a rendtartás beható vizsgálatára ezen keretek között én sem vállalkozhatom. Egészen röviden a rendtartást, mint jogforrást kívánom értékelni. A vizsgálandó kérdés tehát: a fenti jogforrás típusok közül hova is sorolhatjuk be a viszonylag hosszú vajúdas után 1573-ban kihirdetett "Perckhordnung"-ot?

A bányarendtartás keletkezésének története ismert. (56) A kísérlet I. Ferdinánd átszervező tevékenységére vezethető vissza, s a Miksa általi kihirdetés egy negyedszázados küzdelem zárópontjának tekinthető. Az alapvetően már 1548-ban elkészült rendtartás szövege valóságos jogalkotási kálváriát járt be ezen idő alatt. Ferdinánd először törvényt akart. Az országgyűlés - mint a fentebb, a törvényekkel kapcsolatban elmondottakból kitűnik - következetesen betartva a bányászattal kapcsolatos törvényhozási szokásokat nem terjesztett elő javaslatot, arra hivatkozva, hogy a bányászat szabályozása nem tartozik az országgyűlés hatáskörébe, mivel az a bányavárosok magánügye. (57) Ferdinánd és utódja Miksa ennek ellenére többször is kihirdette az időközben többször átdolgozott rendtartást (1550, 1562, 1565). (58) Érvényesülését azonban a bányavárosok ellenkezése megakadályozta. A városok szabadságukra és privilégiumaikra hivatkozva - a törvényhozási szokásokat figyelmen kívül hagyva - azt hangoztatták, hogy a rendek hozzájárulása nélkül nem fogadják el a rendtartást. Miksa elődjétől eltérően a bányavárosok meggyőzésére helyezte a hangsúlyt, és velük kompromisszumot kötve elérte, hogy legalább a hét alsómagyarországi bányavárosban megbarátkozzanak a rendtartás alkalmazásának gondolatával. A körmöci és selmeci "Erläuterungen" bányarendtartásba való felvétele a királyi szándék részleges vereségét jelentette. A Miksa-féle szövegbe foglalt rendelkezések csak akkor nyertek alkalmazást, ha a felvilágosító szabályok az adott kérdésre nem adtak végleges iránymutatást. Az uralkodó javaslata tehát másodlagos (szubszidiárius) jogforrásként érvényesülhetett a bányavárosok immár véglegesen írásba foglalt szokásjoga (privilégiumokból eredő statutáris szokásjoga) mögött. (59)

Miksa, aki megkerülte a rendeket - s ezt megtehetette, mert a rendek maguk sem akartak egy átfogó, a termelés, az igazgatás, a kereskedelem összes kérdéseire vonatkozó, a termelésben résztvevő összes rendű és rangú személyekről rendelkezéseket tartalmazó szabályozással foglalkozni -, nem kerülhette meg a "termelést végző", királyi bányagazgatásnak helyet adó, s azzal ezer szállal összefonódó bányavárosok

hagyományait. A rendtartás mint a királyi végrehajtó hatalom akarata közigazgatási úton, lassanként az egész országban életbe lépett, de mindenütt csak azon részeit alkalmazták, amelyek a helyi privilégiumokkal, szokásokkal nem ellenkeztek. A rendtartás és helyi szabályok összhangját pótrendeletek biztosították. (60)

A Miksa-féle bányarendtartás királyi rendeletként országos joggá tehát csak szubszidiárius jogként válhatott volna. Hogy jelentősége ezen a szerepen mégis túlmutat, annak köszönhető, hogy - Werbőczy Hármaskönyvéhez hasonlóan - a bíróságok, mint biztos forrást ítélezésükben alkalmazni kezdték. (61) Míg a Hármaskönyv esetében egy megbuktatott törvényjavaslat, addig a Miksa rendtartása esetében egy megbukott törvényjavaslatból kinövő királyi rendelet nyert a bírósági elismerés révén maradandó értéket a magyar jogéletben.

Jegyzetek

(1) Zsámboki László: Az országos bányajog és bányagazgatás fejlődési iránya Magyarországon a Honfoglalástól az I. világháború végéig. In: Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből I. (A Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának Kiadványai 20. sz. Miskolc, 1982. 167-196.p.) 176.p.

(2) Csizmadia Andor - Kovács Kálmán - Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. 2. kiad. Bp. 1981. 143.p.; Eckhart Ferenc - Bónis György: Magyar állam- és jogtörténet. Bp. 1955. 121.p.

(3) Hármaskönyv Bevezetés 11. és 12. cím. (Werbőczy István Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának Hármaskönyve. Latin-magyar kiadás.. Bp. 1990.); Vö. Zlinszky János: Werbőczy jogforrástana. (Jogtudományi Közlöny 1993. 10.) 375.p.

(4) Mindenekelőtt Bónis György munkásságát kell itt kiemelni. Vö. többek között Törvény és szokásjog a Hármaskönyvben. (Werbőczy István. Kolozsvár, 1941.) 24.skk.

(5) Tárkány Szűcs Ernő: Jogi szokások a bányászatban. (Bányászati és Kohászati Lapok - Bányászat. 1978. 278-282., 352-354., 418-423.p.) 278.p.

(6) A törvénytárat az 1490-1610 közötti időszakra vizsgáltam át ebből a szempontból. A fellelt törvénycikkeket szabályozási témaköröként csoportosítottam a Függelékben. Ez a besorolás sokszor esetleges, hiszen - bár a törvénycikkek nagy része rövid és egyetlen problémakörre koncentrál - előfordulhat, hogy több szempontból is érdekes lehet egyikük-másikuk. (A válogatás forrásait a Függelék elején jelöltem meg).

(7) Vö. Zsámboki i.m. 180.p.

(8) Vö. Zsámboki i.m. 179.p.

(9) Példaként álljon itt az 1545:49.tc., melynek szövege többször, szinte szó szerint ismétlődik a későbbiekben: "Quod liberae civitates regiae, simul et montanae, in eorum libertatibus; tam in telonis, quam aliis, conserventur" Magyar Törvénytár 1526-1608. Bp. 1899. 142.p.

(10) Vö. Szeőke Imre: Bányajog. Bp. 1915. 23.p.

(11) Vö. Szeőke i.m. 23.p.; Wenzel Gusztáv: A magyar bányajog rendszere. 2. kiad. Bp. 1879. 29.p.

(12) Tárkány Szűcs Ernő: Jogi szokások... 280.p.; Uő: Magyar jogi népszokások. Bp. 1981. 576.p.

(13) Tárkány Szűcs Ernő: Jogi szokások... 280.p.; Szeőke i.m. 24.p.

(14) Vö. Zsámboki i.m. 179.p.

(15) Vö. Tárkány Szűcs Ernő: Jogi szokások... 280.p.

(16) A középkori városi jogkönyvek szabályainak hármias eredete (privilegium-statutum-szokásjog) általánosan elfogadott nézet. Vö. Csizmadia-Kovács-Asztalos i.m. 149.p.

(17) Zlinszky: Werbőczy... 375.p.

(18) Magyarország története. 1526-1686. Szerk. Pach Zsigmond Pál. 1.köt. 375.p.: A bányavállalkozások európai kezdeteire: Paulinyi Oszkár: A vállalkozás kezdeti formái a feudális kori nemesérbányászatban. Értekezések a történeti tudományok köréből 40. Bp. 1966; Tárkány Szűcs Ernő - Radnay József - Kiss László: Magyar Bányajog. Bp. 1970. 27-29.p.

(19) Max Jansen: Jakob Fugger der Reiche. Studien Fuggergeschichte. Leipzig, 1910. Wenzel Gusztáv: Okmánytár a Fuggerek magyarországi nagykereskedésének és részvállalatának történetéhez. (Történelmi Tár 1882. 1883.); Péch Antal: Alsómagyarország bányaművelésének története. 1.köt. Bp. 1884. 73-202.p.; Újabb Herrmann Zsuzsanna: Jakob Fugger. (Életek és korok) Bp. 1976.

(20) Péch i.m. 268-384.p.

(21) Vö. Tárkány Szűcs Ernő: Jogi szokások... 352.p.; Uő: Magyar jogi népszokások. 588.p.

(22) Tárkány Szűcs Ernő: Jogi szokások... 421.p.

(23) Vö. Hármaskönyv 2. rész. 6-13.cím; Zlinszky János: Werbőczy... 375.p.

(24) A kiváltságok kettős megkülönböztetésére vö. Hármaskönyv 2. rész 7.cím; továbbá Csizmadia-Kovács-Asztalos i.m. 144.p.

(25) Bőséggel találhatunk ilyeneket a 16. századra Schmidt gyűjteményének 1-3. kötetében. Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der österreichischen Monarchie. Zweite Abteilung. Chronologisch-

systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthumes Siebenbürgen. 1-3.Bd. Wien, 1934.

(26) Többek között kiemelhető Wenzel Gusztáv: A magyar bányajog rendszere. 2. kiad. Bp. 1879; Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880; újabban Vízkelety András: A selmeczi város- és bányajogról, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kéziratok alapján. (Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből 1. A Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának Kiadványai 20.sz. Miskolc, 1982. 197-207.p.) valamint az ott felsorolt irodalom; Piirainen, Ilpo Tapani: Deutschsprachige Bergrechte in der Mittelslowakei. (Der Anschnitt. Zeitschrift für Kunst und Kultur im Bergbau 33. 1981. 62-68.p.); Piirainen, Ilpo Tapani: Spätmittelalterliche Stadt- und Bergrechte in der Slowakei. (Südostdeutsches Archiv 1985/86. 44-58.p.); Lehotská, Darina: Vyvoj mestského práva na Slovensku. (Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského - Historica 10. 1959. 65-114.p.)

(27) Schmidt, Wenzel és Péch (ez utóbbi pontos címét lásd alább) gyűjteményei valamint a Vízkelety által hozott gyűjtemények mellett fontos kiemelni az alábbi modern kiadásokat: Piirainen, Ilpo Tapani: Das Iglauer Bergrecht nach einer Handschrift aus Schemnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Heidelberg, 1980; Piirainen, Ilpo Tapani: Das Stadt- und Bergrecht von Kremnica/Kremnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Heidelberg, 1983; Piirainen, Ilpo Tapani: Das Stadt- und Bergrecht von Banská Stiavnica/Schemnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Veröffentlichungen des Instituts für germanische Philologie der Universität Oulu. Oulu, 1986.

(28) Wenzel Gusztáv: A magyar bányajog rendszere. 30-31.p.; Szeőke i.m. 29-30.p. tartalmi kivonattal; Piirainen, Ilpo Tapani: Spätmittelalterliche... 53-54.p.

(29) Wenzel Gusztáv: A magyar bányajog rendszere. 31.p.; Szeőke i.m. 31.p.; Piirainen, Ilpo Tapani: Spätmittelalterliche... 55.p.; Egyik szövegváltozatát is közli együtt az 1537. évi pótlásokkal: Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának... 275-290.p.

(30) Többek helyett: Szeőke i.m. 27. és 31.p.

(31) "uns ein buch mit iren Statrechten und Perkhrechten darinen artikulsweise geschriben vnd verzeichnet fürgetragen... herbracht... vnd bisshero in beruhiglichen gebrauch gehabt vnd besessen, hinfürder dess sicherer gebrauchen möchten." - írja II. Ulászló megerősítő okmánya. Teljes szövege: Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának... 268-270.p.

(32) Ezen folyamodvány teljes szövege: Wenzel i.m. 363-372.p.

(33) "Attamen princeps proprio motu & absolute, potissimum super rebus juri divino & naturali praejudicantibus, atque etiam vetustae libertati tectius Hungaricae gentis derogantibus, constitutiones facere non potest, sed accersito in.trogatoque populo: sie

eis tales leges placeant, an ne? Qui cum responderint, quod sic: tales postea sanctiones (salvo semper divino naturalique jure) pro legibus observantur." Hármaskönyv 2. rész. 3.cím. 3. §. (Werböczy István Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának Hármaskönyve. Latin-magyar kiadás. Bp. 1990.) 286.p.

(34) Grosschmid Béni: Magánjogi előadások. Jogszabálytan. Bp. 1905. 125-126.p.

(35) Zlinszky János: A magyar magánjog történetének hiányzó fejezetei (A római jog csendes recepciója hazánkban?) (Állam- és Jogtudomány, 1985. 3.) 562.p.

(36) Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische...2.Abt. 1-3.Bd. Wien, 1834.

(37) Becker, J-H.: Mandat. (Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte 3.Bd. Berlin, 1990.) 231.h; Baltl, Hermann: Österreichische Rechtsgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. 4.Ausg. Graz, 1979. 164.p.

(38) Tárkány Szűcs-Radnay-Kiss i.m. 32.p.; A bányaaigazgatás egyes részkérdéseivel foglalkoznak: Paulinyi Oszkár: A bányahatóság centralizációjának első kísérlete Magyarországon (A Miksa-féle bányarendtartás bevezetésének előtörténetéből). (Századok 1980.) 3-21.p.; Eckhart Ferenc: A főbányagrófi hivatal szervezése. (Századok 1914.) 197-213.p.

(39) Becker, J-H. i.m. 231.h.

(40) Magyar Törvénytár. 1526-1608. évi törvényczikkek. Bp. 1899. 526-529.p.

(41) Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische...2.Abt. 2.Bd. Wien, 1934. 161.p.

(42) Vö. a Függelékben felsorolt mandátumokat.

(43) Erler, A: Patent. (Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte 3.Bd. Berlin, 1984.) 1532-1533.h.

(44) Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische... 2.Abt.1.Bd. 262-288.p. 1558.1.1.

(45) Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische...2.Abt. 2.Bd. 84-86.p. míg maga a constitutio a 87-134.p.

(46) Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische...2.Abt. 2.Bd. 221-224.p.

(47) Dilcher, H: Reskript. (Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte 3.Bd. Berlin, 1990.) 935-936.hh.

(48) Eredeti címe: "Da durch das Dekret Ladislaw's II. vom Jahre 1492 die beiden früheren Dekrete des Königs Ludwig I. vom Jahre 1351 und Mathias I. vom Jahre 1486 aufgehoben wurden, so soll der Austausch derjenigen Güter, auf denen Bergwerke gefunden werden, nicht mehr Statt haben; und im K. Ungarn ist gegen die Entrichtung der Urbur und gegen die Erwirkung eines k. Konsenses hierzu, jedem Bergbau zu treiben, bewilliget." Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische...2.Abt. 2.Bd. 208-209.p.

(49) Szolgáljon például egy ilyen jellegű leiratra az 1571. április 28-án kelt rescriptum "tartalomjegyzéke":

"Erstlich auf der künfftigen Verlag desselben Schemnitzischen Perkhwerchs, ob unnd was massen dieselb Zuthun sey.

Zum Anndern, Wann anheer dieselb Zuerzeugen.

Zum Dritten, wie es mit Einbringung der Alten Schulden Zuhalten.

Zum Vierdten auf der Neuen Perkhwercks ordnung.

Zum Funfftten von wegen Zusammenschlagung der Gewerkschaften.

Zum Sechsten des Ehrzt khaufs und Probierer Ambts halben.

Zum Sibenden, an ersetzung des Obristen Camergrauen Ambts.

Sambt einem Anhang, Was die Particular sachen betrifft."

Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische...2.Abt. 2.Bd. 192-206.p.

(50) Példa: Instruction, Beuelch unnd Ordnung, uber unnsern ganntzen Neusollerischen Kupfferhandl, wie solche uber die alten aufgerichteten Instructionen, so auch bey khräfften beleiben, auf weilandt der geweßenen Römisch. Kay. König. Maytt. u. Khaiser Ferdinanden unnser geliebten herrn unnd Vatters löblicher und fälliger gedechtnus Beuelch, unnd gnedigist wolgefallen, durch derselben geordnete Commissari im fünfftzehen hundert vier und sechzigsten Jahr, damit khünfftiglich bey ermeltem Kupfferhandl Zu langwieriger erhaltung desselben. ordentlicher und nützlicher, dann ain Zeit heer beschehen, gehauft, unnd gehauft, unnd gehandelt werde, verneüert, unnd gepessert worden, Wie hernach volgt. Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische...2.Abt. 2.Bd. 7-84.p.

(51) Példaként szolgálhat a pozsonyi sókamara vezetőjének adott utasítás (1575. március 21.) Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische...2.Abt. 2.Bd. 460-463.p.

(52) Corpus Statutorum. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. 4.köt. 2.fele. A Dunán inneni törvényhatóságok jogszabályai. Szerk. Kolosvári Sándor és L'vári Kelemen. Bp. 1897. (továbbiakban: CS) 190.p.

(53) CS. IV/2. 62-65.p.

(54) u.o. 63.p.

(55) A leginkább a részletekbe menő, igen alapos munka Mihalovits János: Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban. In: Bányászati és Kohászati Lapok. 1934. 106-114., 128-134., 153-158., 178-182., 222-227., 248-253., 285-289., 396-406., 427-433., 451-453., 481-483., 527-537. p. Remélhetőleg a Miskolci Egyetem Központi Könyvtárának gondozásában készülő fordítás megjelenése elősegíti majd az ezirányú kutatásokat is.

(56) A teljesség igénye nélkül említve Eckhart Ferenc: A főbányagrófi hivatal szervezése. (Századok 1914. 197-213.p.); Paulinyi Oszkár: A bányahatóság centralizációjának első kísérlete Magyarországon (A Miksa-féle bányarendtartás bevezetésének előtörténetéből). (Századok, 1980. 3-21.p.); Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880. 196-198.p.; Zsámboki i.m. 176.p.

(57) Szeőke i.m. 25.p.; Tárkány Szűcs: Jogi szokások... 280.p.

(58) Ez utóbbi - 1565. február 10. kihirdetett - változat szövege kis eltéréssel azonos az 1573-ban kihirdetésre került végleges rendtartás alapszövegével, vagyis a két felvilágosító szabályzatot kívüli részzel. Ezen változat címe a dátum kivételével megegyezik a véglegessel: "Perckhordnung der Freyenn Künnigelichehn Perckhstett in der Cron Hungern, Als Crembnitz, Schemnitz, Newensoll, Buggans, Khünigsparg, Dülen und Libeten, sambt andern umbligenden unnd gedachter Cron Hungern eingeleibten, Gold, Silber, Kupffer und anderer Metall Perckhwerchen, yetzigen unnd khünfftigen aufs New fürgenomen, gepessert und außgangen, Beschehen nach Christi unsers Erlösers und Seligmachers geburt im Tausent fünfhundert und sechtzigsten Jar" Vö. Schmidt, Franz Anton: Berggesetze... 2.Bd. 1-5.p.

(59) Mihalovits i.m. 108.p. lj.

(60) Szeőke i.m. 26.p.; Zsámboki i.m. 179.p.

(61) Wenzel: Kritikai... 245.p.

Függelék

Törvények

Bányabér - 1514:1.tc.1.§., 1514:3.tc. 5-6.§§., 1574:19.tc.

Bányamunkások, szénégetők adómentessége - 1546:13.tc.3.§., 1567:12.tc.2.§., 1569:9.tc., 1574:3.tc., 1578:2.tc., 1600:3.tc.

Bányanyitás - 1552:36.tc.

Bányaszabadság - 1492:30.tc., 1523:39.tc.

Bányavárosok adómentessége - 1536:55.tc., 1543:18.tc.

Bányavárosok szabadságai - 1545:49.tc., 1548:56.tc., 1550:78.tc., 1554:11. és 23.tc., 1559:44.tc., 1569:57.tc., 1574:35.tc., 1575:16.tc.

Bányavárosok terhei - 1536:34.tc., 1545:24. és 25.tc., 1597:20.tc., 1598:42.tc.

Bányavárosok vámmentessége - 1500:41.tc., 1518:11.tc., 1536:55.tc., 1543:26.tc.3.§., 1546:50.tc., 1548:54.tc., 1553:29.tc., 1555:9.tc., 1557:16.tc., 1563:59.tc.

Érc kivételének tilalma - 1566:10.tc.

Kamarai tisztviselők - 1519:7.tc., 1519:8.tc., 1552:31.tc.

Külföldi pénzek behozatali tilalma - 1507:11.tc., 1525:23.tc., 1526:35.tc., 1569:18.tc., 1574:20.tc., 1578:19.tc., 1600:21.tc.

Nemesfém beváltás - 1519:9.tc.

Nemesfém kiviteli tilalom - 1492:32.tc., 1518:13.tc., 1523:34.tc., 1563:73.tc.
 Pénzhamisítás - 1495:4.tc., 1522:19.tc., 1523:40.tc., 1543:27.tc., 1545:51.tc., 1546:48.tc.,
 1547:24.tc.
 Pénzkiviteli tilalom - 1552:37.tc., 1569:20.tc.
 Pénzváltás - 1523:33. és 35.tc., 1526:34.tc., 1536:19.tc., 1537:25.tc., 1545:50.tc., 1552:46.tc.,
 1554:22.tc., 1555:8.tc., 1567:45.tc.
 Pénzverés, pénzminőség - 1547:24.tc., 1548:51.tc., 1550:48. és 49.tc., 1553:23.tc., 1554:17.tc.,
 1556:38.tc., 1557:14. és 15.tc., 1559:46.tc., 1563:74.tc.
 Súlygyék - 1548:29.tc., 1550:68.tc.

Királyi rendeletek

Rescriptumok

Bányafinanszírozás - (a.a. kamarának) 1561.5.7.(102)
 Bányareformáció - (a szepesi kamarának) 1571.8.30.(139)
 Bányarendtartás elfogadtatása érdekében - (a.a. kamarának) 1561.7.18.(103)
 Bányarendtartás megalkotása érdekében - (a.a. kamarának) 1549.9.6.(68.); (a hét a.m. bányavárosnak)
 1561.10.13.(119)
 Bányaszabadság - (a.a. kamarának) 1571.7.18.(138); (Illésházy István főudvarmesternek)
 1592.4.3.(176)
 Bányatevékenység újjászervezése - (besztercei komiszároknak) 1546.3.28.(58)
 Bányatevékenység vámmentessége - (valamennyi kir. alattvalónak) 1563.11.30.; (egy királyi tisztnek)
 1597.6.4.
 Bányatisztviselők hivatalon kívüli tevékenysége - (a.a. kamarának) 1565.2.20.(116); (Mátyás
 főhercegnek) 1602.10.8.(200)
 Bányák mentesítése jövedelem beszolgáltatás alól - (a.a. kamarának) 1564.1.22.(109)
 Bányák mentesítése vámok alól - (kir. vámszedőnek) 1567.8.1.(128)
 Bányászokház ügyében - (Beszterce városának) 1546.8.11.(59); 1558.7.18.(95)
 Bíraskodás - (besztercei igazgatónak) 1548.10.24.(56); (a bányavárosoknak) 1553.11.9.(79);
 1560.12.4.(100); 1564.11.25.(114); 1594.1.21.(179)
 Drágakő kutatás engedélyezése - (összes alattvalóknak) 1597.5.14.(188); (?tisztviselőnek) 1603.11.5.
 Erdélyi bányaszatról - (magyar kamarának) 1553.9.9.(77)
 Erdő-zins - (a.a. kamarának) 1558.5.1.(94)
 Ércjelek hamisítása - (Miksa főhercegnek) 1555.9.11.(83)
 Élelmiszer kereskedelemről - (Bányavárosok tisztviselőinek) 1591.6.5.(175)
 Kamarai orvos - (a.a. kamarának) 1601.3.31.(197)
 Kamarai reformáció - (a.a. kamarának) 1569.1.14.(133)
 Nemesfém beváltás - (Felsőbánya városának) 1563.11.20.(106)
 Nemesfém kiviteli tilalom - (a.a. kamarának) 1565.11.4.(120)
 Nemesfémkohászat - (a.a. kamarának) 1556.2.4.(86); 1561.2.25.(101)
 Pénzverés - (főkamaragrófnak) 1598.11.19.(191); 1599.2.3.(192)
 Privilegium megerősítés - (Mo.kancellárjának) 1544.1.4.(54); (Mo.főtisztviselőinek és rendjeinek)
 1545.4.28.(55); 1548.2.22.(64b)
 Rendelkezők a bányavárosok bizottsági vizsgálata után - (a.a. kamarának) 1555.4.5.(82); (besztercei
 komiszároknak) 1564.3.20.(110); (a.a. kamarának) 1561.10.13.(104); (a.a. kamarának) 1564.9.10.(112);
 1571.4.28.(136); (a.a. kamarai tanácsosoknak) 1584.7.28.(156); 1585.2.21.(159); 1585.4.27.(160)

Mandátumok

Bányaerdők hasznosítása, állapotbehajtási tilalom - (az összes alattvalóknak) 1567.9.22.(129)
Bányarendtartás betartásának előírása - (a hét alsómagyarországi bányavárosnak) 1571.4.10.(137)
Bányák vámentessége (privilegium megerősítés) - (az összes alattvalóknak) 1566.7.8.(124)
Nemesérc kötelező beváltása - (az összes alattvalóknak) 1549.1.20.(67)
Nemesérc forgalmának korlátozása és kiviteli tilalma - (az összes alattvalóknak) 1569.1.13.(132);
1577.9.12.(146)

Pátensek

Bányaerdők hasznosítása, állapotbehajtási tilalom - (az összes alattvalóknak) 1567.9.22.(126);
1584.6.15.(155); 1585.6.23.(161)
Erdőrendtartás kihirdetése - (az összes alattvalóknak) 1565.5.15.(118); 1573.2.16.(141)
Külföldi ércek behozatalának tilalma - (az összes alattvalóknak) 1550.9.20.(71)
Nemesérc kötelező beváltása - (az összes alattvalóknak) 1565.12.30.(121)
Nemesérc forgalmának korlátozása és kiviteli tilalma - (a bányavárosoknak) 1543.3.1.(52); (az összes alattvalóknak) 1565.12.30.(122); 1604.10.25.(209)
Pénzverési privilegium megerősítése - (az összes alattvalóknak) 1528.3.7.(39)

Kamarai rendeletek

Általános rendelkezéseket tartalmazó utasítások, reformációk - (besztercei rézművek igazgatójának)
1564.10.17.(113); (selmeci alkamaragróf) 1579.9.2.(149); (besztercei igazgatónak) 1580.4.21.(150);
1604.11.9.(210)
Bánya átvétele állami kezelésbe - (besztercei hivatalnoknak) 1580.6.30.(151)
Bányafinanszírozási kérdések - (a körmöci pénzbeszedőnek) 1585.7.16.(162); (selmeci alkamaragrófnak)
1588.12.29.(167); (a körmöci pénzbeszedőnek) 1590.1.10.(169); (körmöci hivatalnoknak) 1596.10.24.(184)
Bányaigazgatás - (körmöci aranyüggyek igazgatójának) 1596.8.31.(183)
Bányatisztviselők mentessége - (Selmec városának) 1605.4.22.(213)
Bányatisztviselők hivatalon kívüli tevékenysége - (körmöci wardein) 1596.5.30.(182); (besztercei igazgatónak) 1604.8.12.(208)
Fakitermelés és szénégetés - 1603.2.15.(201)
Könyvvezetésről - (selmeci és körmöci könyvelőknek) 1590.1.13.(171)
Nemesfémek forgalmának és kivitelének tilalma - (bányavárosi tisztviselőknek) 1550.8.8.(70)
Pénztárkezelés - 1590.1.15.(172)
Rendelkezők a bányavárosok bizottsági vizsgálata után - (besztercei bányatisztviselőknek)
1584.8.18.(157); (selmeci alkamaragrófnak és könyvelőnek) 1593.9.14.(177); (a körmöci hivatalnokoknak)
1593.11.20.(178); (a főkamagrófnak) 1603.2.21.(202-Selmecről); 1603.2.21.(203-Besztercéről);
1603.5.5.(204-Körmöcről); 1603.6.18.(205); 1603.6.19.(206)

Instrukciók

Bányavárosok, bányák vizsgálatához adott utasítás - (kamarai tanácsosoknak) 1563.10.16.(105);
1578.10.23.(147); 1583.1.19.(154); 1588.1.22.(166); 1600.9.2.(194)
Erdőmesteri utasítás - (besztercei erdőmesternek)

Főkamagrófi utasítások - 1598.2.28.(190); 1600.8.28.(193)
 Hivataligazgatói utasítás - (besztercei igazgató) 1587.1.15.(164); (besztercei pénztáros) 1587.1.15.(165); 1589.2.4.(168); 1601.11.13.(199); (selmeci pénztáros) 1605.6.16.(214)
 Írnoki utasítás - (kamagrófi írnokoknak) 1580.11.14.(152); 1590.1.12.(170); (besztercei írnokoknak) 1592.3.16.(175); 1596.5.16.(181)
 Könyvvezetés - (besztercei könyvelőnek) 1558.1.1.(92); (selmeci könyvelő) 1601.5.1.(198); 1605.4.18.(212); (kőrmöci könyvelőnek) 1606.4.1.(215)
 Nemesfémkohászat - (besztercei bányatiszteknek) 1558.1.1.(91); 1560.4.10.(98)
 Sósügyek - (pozsonyi sókamrásnak) 1575.3.21.(144)
 Rézbányászatra vonatkozó átfogó utasítás - (besztercei bányatiszteknek) 1565.3.16.(117)

Udvari kamarai decretum

Pénzverési privilégium megerősítése - (Mária királyné tanácsosainak) 1547.1.3.(61)

Városi statutumok

Selmecbánya 1481. (Corpus Statutorum IV/2. 32-42.p.)
 Hét felsőmagyarországi bányaváros 1482.(CS IV/2. 42-48.p.)
 Kőrmöcbánya 1536.(CS IV/2. 62-65.p.)
 Kőrmöcbánya 1537-1540.(CS IV/2. 66-79.p.)
 Selmecbánya 1545.(CS IV/2.82.p.)
 Hét alsómagyarországi bányaváros 1545.(CS IV/2. 83-89.p.)
 Selmecbánya 1567.(CS IV/2. 135.p.)
 Besztercebánya 1581.(CS IV/2. 186-187.p.)
 Besztercebánya 1582.(CS IV/2. 190-201.p.)

